

MONOGRAFIJE - BIOGRAFIJE - DOKUMENTI

10

Izdaje

SVEUČILIŠNA NAKLADA LIBER - ZAGREB

u suradnji s

PROSVJETOM - ZAGREB

Glavni urednik

Milan Mirić

GOJKO NIKOLIŠ

KORIJEN, STABLO, PAVETINA
MEMOARI

7. rece izdanje

ZAGREB, 1981.

PREDGOVOR

Na počecima memoarske literature posvuda susrećemo same ratnike, a ni danas, kad nas memoari zapljuskuju sa svih strana - iz političkih kabineta, iz filmskih studija, s nogometnih igrališta - ratnici još uvijek nisu ispustili svoj primat. U ovoj zemlji pogotovo ne: među svim sjećanjima što se u naše doba objavljuju kao knjige, premoćno su najbrojnija sjećanja na ratničke podvige i na muke ratovanja.

U najranijoj od svih knjiga koje možemo nazvati memoarskim, u Ksenofontovoj »Anabazi«, čitamo uzbudljivu povijest o neuspjelom ratovanju desetak tisuća grčkih plaćenika u Perziji (godine 401. prije naše ere) i o njihovom dramatičnom probijanju kući (pod autorovim vodstvom), kroz neprijateljska okruženja i bespuća Srednjeg istoka i Male Azije. Tri i po stoljeća kasnije, Gaj Julije Cezar, u »Galskim ratovima«, najkonzistentnijoj memoarskoj knjizi staroga vijeka, samozadovoljno osvaja, pokorava i civilizira zapadnoevropska prostranstva, koja se iz tadašnjeg aspekta čine beskrajnim.

Na početku južnoslavenske memoaristike također stoji ratnik: Konstantin iz Ostrovice, koji je kao 20-godišnji mladić 1455. kraj Novog Brda u Srbiji pao u ruke Turcima, postao janjičar, vojevao pod Mehmedom II Osvajačem po Aziji i u našim krajevima, da bi poslije jednog poraza kod Zvečaja u Bosni prešao pod komandu ugarsko-hrvatskog kralja Matije Korvina, vratio se kršćanstvu, ratovao protiv Turaka i onda pod starost dospio čak u Poljsku, naučio poljski jezik na kojem je oko godine 1500. napisao (ili izdiktirao) 48 poglavlja »Janjičareve hronike«, zapravo memoare o svojim vojevanjima pod raznim zastavama, o vojskama kroz koje je prošao i njihovim ustrojstvima, o ljudima i životu svog srpskog zavičaja, o Kosovu i drugim predanjima koja su već tada živjela, ili se tada tek stvarala o povijesti Srba. Simeon Piščević iz Šida (1731. do oko 1800) kao da se svojim »seobama« nadovezuje na Konstantina iz Ostrovice, jer također kao mladić stupa u jednu tuđu vojsku, u podunavsku landsmiliciju Marije Terezije, pa luta i ratuje Evropom preko Rajne i natrag, odlazi kao oficir u Rusiju i stavlja se pod komandu Katarine druge, postaje general, i pod kraj života na ruskom jeziku piše povijest svog srpskog naroda (neobjavljenu, ali

sačuvanu u rukopisu) i »Izvjestaj o doživljajima« na više stotina stranica, zapravo memoare o svojim lutanjima Evropom, koje suvremenici izgleda nisu ni zapazili, ali će ih oko 150 godina kasnije Miloš Crnjanski direktno pretočiti u prve i u druge »Seobe«.

I na samome početku hrvatske memoarske literature opet susrećemo ratnika: Ferenac Črnko, tajnik i komornik Nikole Šubića Zrinskog, otkupljen iz turskog zarobljeništva kao jedan od petorice ili šestorice preživjelih branitelja Sigeta, piše hrvatskom glagoljicom godine 1567. svoje »Podsjeđanje i osvojenje Sigeta«, vrijedno ne samo kao autentičan povijesni dokument, već i kao vrlo tečno i slikovito ispričano štivo koje mjestimično otkriva i autorovu literarnu nadarenost. Mislim da ni hrvatska ni srpska memoarska literatura sve do danas nisu imale djelo koje je u svoje vrijeme izazvalo toliko radoznalosti i pažnje u stranom svijetu kao Crnkovo, koje je odmah bilo prevedeno na latinski, pa onda u roku od dvije godine doživjelo dva izdanja na njemačkom i dva na talijanskom jeziku, a kasnije i na drugim jezicima, da bi poslužilo kao grada za brojne dramske i poetske pokušaje u cijeloj Evropi, a najviše naravno u vlastitoj zemlji (Karnarutić potomci sigetskog junaka Nikola i Petar po Crnku pišu »Adrianskog mora sirenu«, a i mnogi poslije njih koristit će Crnkov spis kao izvor za svoje rasprave, literarne obrade, umjetničke slike, opere itd).

Hrvatski latinisti 16, 17. i 18. stoljeća prvi su u nas svojim memoarsko-kroničarskim, memoarsko-putopisnim i memoarsko-refleksivnim zapisima prerasli šturost pukih »izvjestaja o doživljajima« i proširili raspone memoarske literature na mirnodopska zapažanja o suvremenicima i suvremenim prilikama, na razmišljanja o svom vremenu općenito i o sebi samima u tome vremenu. Šteta što Antun Vrančić (1504—1573) nije za sobom ostavio cjelovito memoarsko djelo, već samo memoarsko-refleksivne i putopisne odlomke razasute u više od 400 briljantnih pisama, jer taj je umni čovjek, u svojem pismu bratu Mihovilu, još 1538. napisao rečenice koje do dana današnjega zvuče kao upozorenje svim memoaristima: »Mnogo toga, naime, na svakom mjestu pišemo, učeni i neuki, pogotovo u ovo naše doba, i dajemo u tisak, pa svi jednako bez ikakva stida želimo da nas čitaju i cijene. Zbog toga se i događa da od naših čitatelja neki često jedva mogu suzdržati smijeh, a drugi san — što nije manje uspješno izražena misao od one sasvim istovjetne koju će 400 godina kasnije, raspravljajući o memoarima općenito, Andre Malraux u svojim »Antimemoarima« izraziti ovako: »Nije mi važno ono što je samo meni važno.« (Možda se Vrančić upravo zbog tog autokritičnog skepticizma nikad nije odvažio da napiše više od kratkih memoarskih odlomaka?).

Poslije Vrančića i poput Vrančića, još je nekoliko vrlo vrijednih hrvatskih latinista razasulo svoje zanimljive memoarske odlomke po pismima, izvještajima, dnevnicima i kronikama (na primjer Vitezović, Baričević, Maksimilijan Vrhovac), ali samo su trojica ostavila cjelovita djela koja možemo smatrati sasvim memoarskim ili pretežno takvima: nedovršena »Autobiografija« Bartola Kašića pisana pred smrt u Rimu godine 1650, »Diarium« Baltazara Patačića (1663-1719) u kojem se isprepliće kroničarsko-povjesničarska ambicija s memoarskim svjedočenjem, i napokon znamenite »Annuae« Baltazara Adama

Krčelića (1715-1778), u kojima autor svoje vrijeme najčešće vidi i slikovito opisuje kroz britko i jetko ogovaranje suvremenika, postajući time direktni preteča jednog vrlo raširenog tipa moderne memoaristike.

Ono što su generacije hrvatskih latinista kroz 250 godina značile za obogaćivanje tradicije i za stvaranje viših vrijednosnih mjerila u hrvatskoj memoarskoj literaturi, u Srbiji je učinio jedan čovjek: Dositej Obradović (1742-1811) sa »Životom i priključenjima«. Pojavilo se poslije Dositeja u našim književnostima nekoliko (ne baš jako mnogo) memoarskih knjiga koje su pisane življe i s više literarnog dara, kojih su razmišljanja slojevitija i nama današnjima zanimljivija, ali nemamo u svim našim književnostima niti jedne jedine memoarske knjige, a ni knjige uopće, koja bi u svojoj književnosti i uopće u duhovnom životu svog naroda obilježila takvu prekretnicu i izvršila takav utjecaj, kao što je to učinila Dositejeva knjiga. »Mi danas u njemu vidimo čovjeka koji je prekinuo sa srednjovekovnim i vizantijskim tradicijama i istočnjaštvom i uveo nas u modernu kulturu...« (Jovan Skerlić o Dositeju) ili »... ovaj prijatelj svakog čoveka i svakog naroda, ubeden da zlo dolazi samo od nerazumlja, ovaj ozvezdani Dositej prethodi svakome od nas« (Radomir Konstatinović).

Na Dositeja se nadovezuju memoari neumornih putnika Gerasima Zelića i Save Tekelije, nostalglično-refleksivna »Avtobiografija« Milana Vidakovića i sočnim detaljima bogato svjedočanstvo Petra Jokića o prvom srpskom ustanku, svi zajedno markantni bilježi na direktnome putu koji vodi prema »Memoarima« prote Matije Nenadovića, najvećem memoarskom djelu srpske literature 19. stoljeća.

U Hrvatskoj se na latiniste nadovezuju Ilirci i njihovi sljedbenici, koji začudo nisu dali nijedno jedino cjelovito memoarsko djelo, ali su razasuli svoje memoarske zapise po svim časopisima i privatnim dnevnicima (Matija Mažuranić, Petar Preradović, Dragojla Jarnević, Ignjat Alojz Brlić, Josip Freudenreich i drugi), a izrazito su razvili memoarima blisku putopisnu literaturu (prije svega »Putositnice« Antuna Nemčića, a onda razni putopisni zapisi Vebera Tkalčevića, Jurkovića, Jukića, Pavlinovića, Lorkovića i drugih). Malo zaobilazno, doduše, ali ipak dovoljno uočljivo, sva su ta djela postepeno vodila prema najvrednijoj knjizi hrvatske memoaristike 19. stoljeća, prema »Uspomenama na jednu mladost u Hrvatskoj« Imbre Ignjatijevića Tkalca.

I tako, na sličan način, Protini »Memoari« i Tkalčeve »Uspomene« obilježavaju vrhunce dvaju literarnih razvoja, koje svakog za sebe, ali i s povremenim ispreplitanjima, možemo pratiti kroz više od tri stoljeća. S pojavom tih dviju knjiga srpska i hrvatska memoaristika dobile su svoje parametre, oslonac za svoje vrijednosne kriterije, pa i više od toga: dobile su svoje vlastite uspjele definicije ovog literarnog žanra, koji inače vrlo lako izmiče definicijama.

Nema nikakve sličnosti u sadržajima Tkalčevih »Uspomena« i Protinih »Memoara«, kao što nema sličnosti ni u životnim putovima i sudbinama njihovih autora. Cijeli svoj dugi život prota Mateja proživio je u glavnoj matici povijesnih zbivanja koja su bila prekretna za njegov narod, dok je Tkalac veći dio svog zrelog života proveo kao iskorijenjeni osamljenik. Posvuda cijenjen i kod većine

»miljen, Prota je za života dobivao sva moguća priznanja, a Tkalac je bio više iuta osuđivan, iz domovine trajno protjeran i od mnogih sumnjičen da je irodana duša i strani agent. Od trenutka kad su se pojavili, »Memoari« su smjesta >ili prihvaćeni i hvaljeni kao jedna od najboljih proza srpske književnosti 19. toljeća i kao trajno najvrednije svjedočanstvo iz srpskih ustanaka. Tkalac svoje •Uspomene« nije mogao objaviti ni na materinjem jeziku niti u vlastitoj lomovini, i prošlo je trideset godina do njihova prijevoda i još trideset dok su se Dočele na pravi način cijeliti.

Ali postoje i sličnosti, gotovo podudarnosti, koje su za ovo razmatranje o tradiciji naših memoarskih literatura važnije nego li razlike. Tkalčeve »Uspomene« i Protini »Memoari« nezaobilazne su knjige kod pisanja povijesti njihova vremena, iako ne pokušavaju biti povijest. Obje su svjedočanstva, ali često svjedoče jednostrano. Djelomično su autobiografske, ali premalo okrenute samima sebi da bi bile autobiografije. Mjestimično su putopisne, iako nisu putopisi. Pisane su s izrazitim literarnim darom, ali će za volju faktografskog detaljiziranja, za volju preciznosti svjedočenja, često napustiti literarnu nit. Podjednako su refleksivne, mjestimično ispovjedne, prema sebi ponekad vrlo kritične, a ponekad blagohotno uljepšavajuće. Idealna su podloga za raspravu o svim vječno otvorenim pitanjima oko memoarske literature: subjektivno viđenje ili historijska istina? Literatura ili dokument? Samoopravdanje ili pokajanje? Ali nude nam i svoj odgovor, svoju definiciju, koja nam izrazito sugerira: tek subjektivna interpretacija, subjektivni stil, tek ta kreativna autorska komponenta čini memoarsku literaturu literaturom; bez tog subjektivno-kreativnog memoari također mogu imati svoju vrijednost, ali nikako literarnu, već samo kao dopuna jovjesničarskoj dokumentaciji. S tom afirmacijom subjektivnog i literarno-kreativnog, »Memoari« prote Mateje i »Uspomene« I. I. Tkalca postali su trajnim temeljnim osloncem memoarističke tradicije u srpskoj, odnosno u hrvatskoj književnosti.

Sve što se na tom planu, odonda do danas, vrijedna pojavilo u Hrvatskoj ili u Srbiji, na neki se način nadovezuje na Tkalca ili na protu Matiju. Crvena nit nadogradnje na ovu temeljnu tradiciju donekle se isprepliće, ali se u osnovi ipak mogu pratiti dva glavna toka: refleksivnija i introvertnija memoaristika, često okrenuta djetinjstvu, mladosti i mirnijim vremenima, koja se više nadovezuje na Tkalca, i memoaristika revolucionara, ratnika, političara i diplomata, naglašeno ekstrovertnija, s težnjom da svjedoči o i povijesnim događajima, koja se direktno nadovezuje na protu Matiju Nenadovića.

Nije izvan tih tokova čak ni tako izuzetan i superioran memoaristički autor kao što je Miroslav Krleža. Njegovo »Djetinjstvo u Agrarnu« i njegovi »Davni dani« književno su najnadarenije, najlirskije, najmisaonije, najindividualnije i najljepše memoarske stranice naše (hrvatske) i svih naših (jugoslavenskih) književnosti i književnih razdoblja, a ništa im ne oduzima od njihovih vrijednosti konstatacija da se po mnogo čemu nadovezuju na »Uspomene na jednu mladost u Hrvatskoj« I. I. Tkalca. Uostalom, nije nimalo slučajno da Krleža u svojim esejima tako često spominje Tkalca, bilo kad citira one malobrojne koji su nas dizali »na evropski stepen svijesti«, ili kad govori o žalosnim sudbinama naših »inteligentnijih glava«, ili kad ističe one koji su »sadili po našoj zemlji drveće

slobode«. (U ovome kontekstu svakako vrijedi spomenuti i Krležino laskavo mišljenje o protu Matiji Nenadoviću: »Genijalan ljetopisac, scrittore i prvi diplomat ustanka, intelektualno-moralna savjest seljačke rebelije, jedan od najmilijih i najpozitivnijih likova sveukupne južnoslavenske historije...« itd).

Ratnici iz 1875-78, 1912-13. i 1914-18. sa svojim brojnim memoarskim fragmentima i malobrojnim knjigama na tragu su prote Mateje, ali ga ne dostižu. Zatim se sve češće javljaju političari i druge javne ličnosti, s memoarskim svjedočenjima kojih je svrha da vještije ili manje vješto opravdaju ulogu koju je odigrao njihov autor (na primjer Ivan Meštrović, Milan Stojadinović, Vladko Maček). Po broju i raznolikosti, u pojedinim slučajevima i po vrijednosti, sve je to obilno premašeno najnovijim valom memoarskih tekstova, koje pišu ratnici iz NOB, proširujući ponekad svoja sjećanja na revolucionarnu djelatnost u predratnom vremenu i političarsku i diplomatsku u poslijeratnom.

Blizina smrti još je uvijek najdramatičniji doživljaj što ga život može pružiti, pa vjerojatno baš zato čovjek od svih svojih iskustava svojim bližnjima najradije priča, a njegovi bližnji najviše vole slušati o tome, kako se sa smrti suočio i kako joj je izbjegao. Ne baš mnogo različito od onog davnog lovca iz kamenog doba, čovjek i sada među svojim vrlinama najviše cijeni hrabrost (da ne kažem patetično: junaštvo, ili još patetičnije: herojstvo), pa onda fizičku i duhovnu snagu da se izdrže muke, veliki naponi i oskudice, pa moralnu snagu da se u opasnostima i nevoljama bude samozatajan i solidaran s bližnjima oko sebe. Možda su to glavni motivi, više nego li pretjerano političko forsiranje »historičnosti« svakog detalja naše NOB, što je toliki broj partizanskih ratnika posegnuo za perom da napiše svoja sjećanja. Ali brojnost u literaturi nije pretpostavka za vrijednost, kao što vrijednosti u literaturi ne mogu biti narušene brojnošću slabog i prosječnog. Zato mislim da su neumjesne aktualne povike na prekobrojnost literature, posebno dokumentarističke i memoarske, o partizanskom i narodno-oslobodilačkom ratovanju. Gotovo svaka od tih knjiga zanimljiva je bar nekim svojim podacima, bar lokalno za učesnike, mještane i njihove potomke, i svakom budućem historičaru moći će dodati poneki jarko obojeni kamenčić za veliku mozaik-sliku koju tek čekamo. Iz obilja individualnih sjećanja i svjedočenja budućnost će vrlo lako razlučiti one vrijednosti koje su samo dokumentarne ili lokalne, od onih literarno-memoarskih vrijednosti, koje dubinom ljudskog zapažanja ili širinom i zanimljivošću memoarskog doživljaja i kreativnošću interpretacije, daju najbolja subjektivna svjedočanstva o našoj epohi. Mislim da se neke od tih knjiga već naziru i usuđujem ih se nabrojiti, po svojem vlastitom, nužno nepotpunom i ograničenom izboru, koji prvenstveno slijedi memoarsko-literarne vrijednosti.

Na prvome mjestu, veliki memoarski opus Rodoljuba Colakovića (»Kazivanje o jednom pokoljenju« i »Zapisi iz oslobodilačkog rata«) u kojem se dar zapažanja i pripovjedački dar plodno isprepliću s okolnostima da je autor sudjelovao u nekim situacijama i događajima koji su se kasnije pokazali prekretnima za cijelo razdoblje, da je poznavao i jedini nam znao dobro opisati neke ličnosti koje su se kasnije pokazale povijesno vrlo zanimljivima, pa ga povijesna važnost njegova svjedočanstva povezana s literarnom vrijednošću »kazivanja« stavlja sasvim uz bok prote Mateje. Opusom mnogo manji, po

dogadajima u kojima je sudjelovao mnogo lokalniji, ali dubinom zapažanja i larovitošću pripovijedanja Colakoviću je u hrvatskoj memoarskoj literaturi blizak Van Šibi (»Ratni dnevnik«), Svetozar Vukmanović-Tempo nema u svojim memoarima razvijenu stilističku ni refleksivnu komponentu, ali to nadoknađuje bespoštednom otvorenošću pripovijedanja, subjektivnim svjedočenjem kojem temperament i mjestimična dramatična iskrenost daju kreativno obilježje. S Tempom se po mnogo čemu može usporediti Dušan Mugoša (»Na zadatku«), koji priča tečno i jednostavno, gotovo bez asocijacija i refleksija, ali sa sviješću: ovjeka da nad mnogim grobovima, tragedijama, izdajama i lažima što su kasnije amagljivale njegovo životno djelo (ratni odnosi KPJ i KP Albanije) on stoji kao edini pouzdani svjedok i zato strastveno traži istinu. Iako ne pripada hrvatsko-srpskom jezičnom izrazu, u kojem je prije svega riječ, ne može se ovdje mimoći li Edvard Kocbek, koji je upravo suprotno od Tempa, dakle literarnom refleksivnošću svojih memoara, svakako imao dosta utjecaja na formiranje memoarističkih vrijednosti ne samo na slovenskom, već i na hrvatsko-srpskom jezičnom području. Tu treba pribrojiti i nekoliko autora koji su za sobom ostavili izrazito vrijedne memoarske zapise, od kojih na žalost nikad neće narasti knjiga, kao na primjer Marijan Stilinović. Zatim, dvije velike i za svoja područja već danas fundamentalne knjige, koje su doduše prvenstveno kroničarski dokument, ali povremeno isprepleten uspelim memoarističkim zapažanjima: »Dnevnik« Vladimira Dedijera kao naše najvrednije neposredno svjedočanstvo iz rata, i »Moskovske godine 1956—1958« Veljka Mićunovića kao do sada najsnažnije svjedočenje o dugotrajnim bitkama što ih je »iza kulisa« vodila naša diplomacija za održanje i učvršćenje nezavisnog položaja naše zemlje. Napokon, »7000 dana u Sibiru« Karla Štajnera donose nam potresni doživljaj iz daleke tuđine, ali autorovim životnim putom i duhom kojim je pisao svoju knjigu ona postaje dramatični trag najtragičnijeg dijela našeg revolucionarnog naslijeđa. (Naravno, tu je još cijeli niz djela nedvojenih dokumentarnih ili lokalnih vrijednosti koja će biti nezaobilazna prilikom pisanja raznih povijesnih analiza i sinteza, ali nemaju onu subjektivnu komponentu koja bi ih uvrstila u memoarsku literaturu, kao što tu ne možemo ubrojiti ni britanske autore, bivše članove vojnih misija, jer pripadaju britanskoj memoaristici, iako su F. Maclean, W. Deakin i B. Davidson napisali memoarska djela, koja znatno upotpunjuju sliku o našoj NOB i bogata su vrijednim memoarskim zapažanjima).

Sve to skupa nije malo kao memoarističko svjedočenje o jednoj epohi, ma kako ona bila plodna i burna. Zapravo, svi ratovi, ustanci i bune cjelokupne naše (jugoslavenske) historije ukupno za sobom nisu ostavili toliko zapisa od trajnije vrijednosti, kao taj naš NOB. Nema ih više ni o Oktobarskoj revoluciji, tom najburnijem prekretnom događaju našeg stoljeća: od direktnih učesnika kasnije su memoarski odlično pisali John Reed, Gorki, Trocki i Lunačarski, a parcijalno zanimljivo Krupskaja, Suhanov, Antonov-Ovsjenko, Šljapnikov i eventualno još poneki čiji su spisi potonuli u zaborav ili im je javni život ugušen zbog kasnijih prilika u SSSR-u. Taj popis postaje nešto bogatiji ako pribrojimo očevice oktobarskih ili neposredno postoktobarskih događaja (M: Philips Priče, Andre Morizet, R. H. Bruce-Lockhart), pa sasvim periferne suvremenike (uglavnom iz književnih krugova) kojih su se sjećanja odnosila samo na daleke odjeke ili

raznobojne poražene protivnike (menjševike, esere, bundovce, anarhiste i bijele oficire) koji su u emigraciji imali vremena i nalazili još jedino opravdanje svoje egzistencije u tome da napišu cijelu biblioteku memoarskih tekstova, u kojima se samo vrlo rijetko nailazi na literarne ili povijesno-dokumentarne vrijednosti.

Ni po kojim mjerilima, dakle, nije ta naša memoarska literatura o NOB siromašna, pogotovo kad joj jednom budu dodani naslovi koji u nužno nepotpunom spominjanju u okvirima ovog predgovora nisu mogli biti spomenuti: knjige se još pišu i bit će među njima, vjerojatno, poneka od trajne vrijednosti; knjige već objavljene još se čitaju, raščlanjuju, ocjenjuju i vremenom će se sigurno izdvojiti još neke vrijednosti koje danas smatramo lokalnim ili fragmentarnim, a kasnije će se pokazati da su opće i trajne.

* * *

Knjiga Gojka Nikoliša »Korijen, stablo, pavetina« plodno se, svestrano i s više raznih tokova nadovezuje na najbolju tradiciju srpske i hrvatske memoarske literature koju su utemeljili prota Matija Nenadović i I. I. Tkalac, kao i na dosadašnju memoarsku literaturu o NOB, kojoj vrijednosne oslonce za sada tek zacrtavaju knjige što smo ih pokušali pobrojiti u ovom predgovoru.

Gojko Nikoliš je Srbin iz Hrvatske. Svojim porijeklom, graničarskim zavičajem, školovanjem u Karlovcu i Karlovcima, partijskim djelovanjem dobrim dijelom u Hrvatskoj i ratničkim pretežno u Srbiji i Bosni, Nikoliš je odrastao i napajao se u najširem smislu na obje kulturne tradicije, na srpskoj i na hrvatskoj. Stoga je i njegova knjiga očigledno jedna od onih graničnih, koju će s pravom za sebe prisvajati i hrvatska i srpska memoaristika, jer zapravo pripada objema. I nije nimalo slučajno, što Nikoliševo poglavlje »U zatočeništvu zavičaja«, s njegovim istraživanjima krajiških tradicija i graničarskih mentaliteta, u kojima se isprepliću srpsko-hrvatske razlike i zajedničke osobine, s upornim traženjem vlastitih korijena, zvuči gotovo kao neka vrst duhovnog nastavka Tkalčevih »Uspomena«, pisanih sa spoznajama koje su obogaćene za gotovo cijelo jedno stoljeće. A naravno, još su bliže paralele između onih koji u ovoj knjizi septembra 1941. uzbuđeno s Goča slušaju potmulu topovsku tutnjavu koja se širi Srbijom i onih koji u Protinim »Memoarima« 28. februara 1804. u mračnoj noći s Kolubare promatraju »svo nebo crveno na Rudniku, koji je Karađorđe i Janko Katić zapalio«. Nisu to sličnosti u opisima niti u načinu kazivanja, naprotiv, već mnogo dublje sličnosti u memoarističkom izboru svojih doživljaja. Idu čak do takvih pojedinosti, kao što su podjednaki prvi susreti s gimnazijom i fascinacija Plitvičkim jezerima kod Tkalca i kod Nikoliša, ili do sličnih sudbina misije prote Mateje koji u Rusiju ide tražiti oružje i municiju za svoje ustanike i misije Gojka Nikoliša koji 140 godina kasnije ide u Rusiju tražiti lijekove za svoje ranjenike. Zar se kroz cijela stoljeća tako malo toga u nas mijenja? - mogli bismo se zapitati s Miroslavom Krležom.

Gojko Nikoliš prilično mnogo svojih stranica posvećuje djetinjstvu, zavičaju, školovanju, baveći se svojim duhovnim rastom, ali nikad egocentrično i uvijek više duhovnim prilikama u kojima je rastao. Time je dijelom u tradiciji one naše memoaristike, koja je najvrednije obilježena Dositejem, Tkalcem i Krležom.

Ali poput većine naših ratnika, od Konstantina iz Ostrovice preko prote Mateje do Rodoljuba Čolakovića, iz cijelog bogatstva svojih raznolikih doživljaja Nikoliš također središnje mjesto i najviše stranica posvećuje ratovanjima. Time se, doduše, drži *glavnog* toka naše memoaristike, ali to ipak čini na svoj poseban način. Uvijek više nego ratnik, Nikoliš je u svim svojim bitkama prije svega liječnik, vojni liječnik. Njegova memoaristička pažnja posvećena je i bitkama s neprijateljem, ali uvijek najviše bitkama za ranjenike. Nije njegov zadatak da ubija, pokorava i pobjeđuje, već da spašava. Za njega i pobjede uvijek imaju gorak okus, jer one znače toliko i toliko ranjenika. Njegov je pristup *etički*, za vrijeme ratovanja *liječničko-etički*, direktno nadograđen na etičke motive koji su ga u mladosti opredijelili za revolucionarni pokret i doveli u Komunističku partiju. I tako je kroz cijelu knjigu etički pristup stalno prisutan, ponekad izričito naglašen, ponekad teškim okolnostima prigušen, ali nikad sasvim izgubljen. Knjizi to daje posebnu dimenziju, inače vrlo rijetku kod ratnika, od kojih su samo izuzetni (kao na primjer Čolaković, Šibi i sada Nikoliš) kadri osjetiti da su cijene njihovih podviga i junaštava obično bili porazi, patnje i smrti onih s druge strane mušice, koji jesu ljudska bića, pa i kad su neprijatelji i zločinci, koji nikad neće stići da napišu memoare.

Bogata raznolikošću doživljaja, memoarističkih pristupa i stilova pisanja, Nikoliševa se knjiga uklapa u opće tokove memoarske literature o NOB kao vrlo karakteristična, i ujedno izrazito posebna. Pisana je stilom nadarenog pripovjedača, sve dok autor ne počinje osjećati da sudjeluje u događajima koji će se smatrati historijskim: od tih trenutaka stil literarnog pripovijedanja sve više ustupa mjesto stilu subjektivnog svjedočenja, koje upravo po toj subjektivnosti također ima osobine memoarske literature. I onda kad sasvim dokumentaristički svjedoči o kalvariji ranjenika od Neretve do Sutjeske i natrag, autor ostaje subjektivan, ponekad čak polemičan. U vječnoj dilemi memoarističke literature — objektivan povjesničarski prikaz ili subjektivna interpretacija? — autor snažno zastupa i ponovno potvrđuje danas već prilično afirmirano razrješenje: subjektivni doprinos pisanju objektivne povijesti, subjektivna interpretacija povijesnih događaja u kojima je autor svjedok i učesnik.

Tek na taj način memoari postaju ono što ova knjiga po mišljenju njenih urednika jeste: sretan spoj raznolikih vrijednosti - individualnog zapažanja, pripovjedačke darovitosti, doživljajnog bogatstva i subjektivno vjernog svjedočenja o ličnostima i događajima koji su nam zanimljivi i o kojima još želimo saznati mnoge nepoznate pojedinosti. Sažetije rečeno: kreativno individualni doživljaj objektivno povijesnog.

* * *

Nije na jednome od urednika ove knjige da detaljno raščlanjuje njen bogat i raznolik sadržaj, da ukazuje na posebno zanimljiva mjesta, da se opredjeljuje u polemičkim implikacijama. To će uraditi svaki čitalac za sebe, a svakako i budući recenzenti i kritičari, jer ova knjiga mnogim svojim dijelovima poziva na plodan dijalog. Na uredniku je, međutim, da objasni neke okolnosti oko redakcijskog doradivanja ovog izdanja.

Rukopis što ga je autor predao izdavaču bio je za oko 250 tipkanih stranica opširniji nego li ga čitalac sada štampanog ima u rukama. Urednici su u dugotrajnim, uvijek prijateljskim i srdačnim, ali ponekad ipak žustrim raspravama nastojali uvjeriti autora, a dobrim dijelom su u tome i uspjeli, da iz knjige treba izostaviti mnoge pojedinosti koje su samo od privatnog ili lokalnog interesa - držeći se ranije u predgovoru citiranih upozorenja mudrog Antuna Vrančića i lucidnog Andrea Malrauxa. Time je učinjena nepravda nekim ličnostima koje su bile važne na autorovu životnom putu, ali je, po mišljenju urednika, knjiga oslobođena mnogo čega što bi njenu vrijednost opteretilo efemernostima.

U prevelikoj revnosti urednici su pokušali uvjeriti autora da treba izostaviti i rekapitulacije stručno-medicinskih iskustava, koje autor iznosi na završetku svog španjolskog ratovanja i na nekoliko ključnih mjesta u poglavljima o NOB. Nakon opširnih razgovora s istaknutim pripadnicima saniteta NOV drom Zorom Goldschmidt-Steiner i prof. drom Stjepanom Steinerom, koji su uz suglasnost autorovu pročitali sve relevantne dijelove rukopisa i dali svoje primjedbe, urednici su odustali od tih zahtjeva za skraćivanjem, i stručno-medicinske rekapitulacije dali su štampati u cijelosti, nešto sitnijim slogom. Urednici su zahvalni dr Zori Goldschmidt-Steiner, sanitetskom potpukovniku u mirovini, i prof. dru Stjepanu Steineru, sanitetskom generalu u mirovini, na svim primjedbama i sugestijama koje su dali. Rekapitulacije vojno-medicinskih iskustava, iako razumljive i zanimljive samo za uzak stručni krug, temelji su za Nikoliševu koncepciju organizacije i funkcioniranja saniteta Narodno-oslobodilačke vojske Jugoslavije. Kao referent saniteta pri Vrhovnom štabu, i kasnije kao šef Sanitetskog odsjeka Vrhovnog štaba NOV, Gojko Nikoliš se svim svojim upornim graničarskim i temperamentno ratničkim žarom posvetio oživotvorenju te koncepcije. U ovoj su knjizi opširno opisane teškoće, nevolje, zadovoljstva i priznanja što ih je autor imao na tome putu. Po mišljenju kompetentnih, organizacija saniteta NOVJ dobrim je dijelom nosila pečat te Nikoliševe koncepcije. Njeni uspjesi najveće su životno djelo autora ove knjige, sanitetskog general-pukovnika u mirovini, narodnog heroja, danas akademika, *ali* prije svega liječnika Gojka Nikoliša.

Slavko GOLDSTEIN

UZ TREĆE IZDANJE

Kad izdavač kroz nepuna tri mjeseca rasproda dva izdanja *svoje nove* knjige, sa *zadovoljstvom* će priznati da je pogriješio, jer je prenisko planirao visinu naklada. I požalit će, što sličnih grešaka nije bilo više. Izdavaču koji potpisuje ovu knjigu dešava se, eto, po prvi puta čia nepuna četiri mjeseca nakon jecmog objavljivanja ulazi u štampu već sa trećim izdanjem. Pokazalo se, znatno vise nego što smo to naslućivali, da je naša čitalačka publika nasušno željna nesputane iskrene i literarno vrijedne memoarske riječi o epohi koju zapravo još uvijek živimo.

Sredstva javnog informiranja pomogla su da se interes za ovu knjigu tako brzo širio. Knjiga je odštampana posljecinjih dana 1980, a već u januaru 1981. autor je iz svih krajeva zemlje bio pozivan na literarne večeri, bio je intervjuiran za razne programe radija i televizije, brojni listovi posvećivali su mu pune stranice, a naš voaeći tjednik, beogradski NIN, dodijelio mu je svoju nagraciu »Dimitrije Tucović« za najbolje publicističko djelo iz 1980. godine. Za popularizaciju knjige možda je još više značilo objavljivanje pet većih odlomaka u NIN-u u oktobru i novembru 1980, dok još ni štampanje prvog, izdanja nije bilo dovršeno.

Takav, za naše prilike neuobičajeni publicitet, dvosjekli je mač za knjigu. Čitalac je uzima u ruke s velikim očekivanjima i oštrijim kriterijima. Razočaranja su žešća, ali su i potvrde vrijednosti delinitivnije. Usmena prepričavanja među čitaocima produljuju život knjizi, znače za nju mnogo više od svake reklame i pomalo oblikuju definitivni sud o njoj.

Knjiga Gojka Nikoliša »Korijen, stablo, pavetina« sjajno je izdržala i to, najvažnije iskušenje. Kad je nakon mjesec-dva pomalo počeo zamirati publicitet, sve više su se javljali čitaoci sa čestitkama, pohvalnim kćmentarima i hitnim zahtjevima da im se šalje knjiga. Narudžbe su bile brže od isporuke knjiga iz tiskare. Nadamo se da ćemo s trećim izcianjem uhvatiti korak sa sve brojnijim narudžbama. I sada već pouzdano znamo, da će ovom trećem izdanju u 6.000 primjeraka, nakon prethodna dva izdanja po 4.000 primjeraka svako, u dogledno vrijeme slijediti daljnja izdanja, jer dosadašnji sud javnosti o ovoj knjizi već sasvim pouzciano potvrđuje da je možemo uvrstiti u one izuzetne vrijednosti naše memoarske literature koje ostaju trajne.

IZDAVAČ

Zagreb, travnja 1981.

KORIJEN, STABLO, PAVETINA